

УДК 94(477.63) «1944/1953»

В.О. МАРЧЕНКО

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СВЯТ У ЖИТТІ СЕЛЯН НАДДНІПРЯНЩИНИ У ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1945 – ПОЧ. 1950-Х РР.)**Марченко Валентина Олексіївна** – асистент кафедри філософії та політології, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (м. Дніпропетровськ)

У статті розглядаються державні, релігійні, традиційні свята, які відзначалися в післявоєнний час у селах Наддніпрянщини, ставлення до них селян, проблеми матеріально-побутового характеру, які впливали на особливості та масштаби святкування у селянській родині.

Ключові слова: селяни, свято, Наддніпрянщина, дозвілля.

Марченко В.А. Место и роль праздников в жизни крестьян Надднепрянщины в послевоенные годы (1945 – нач. 1950-х гг.)

В статье рассматриваются государственные, религиозные, традиционные праздники, которые отмечались в послевоенное время в селах Надднепрянщины, отношение к ним крестьян, проблемы материально-бытового характера, которые влияли на особенности и масштабы празднований в крестьянской семье.

Ключевые слова: крестьяне, праздник, Надднепрянщина, досуг.

Marchenko V.O. Place and role of holidays in peasants life of the Overdnepr region after war years (1945 – the beginning of 1950s)

State, religious, traditional holidays which was marked in post-war time in the villages of Naddnepryanschiny, attitude toward them of peasants, problems of material'no-bytovogo character, which influenced on features and scales of celebrations in a peasant monogynopaedium, are examined in the article.

Key words: peasants, a holiday, Naddnepryanshchina, leisure.

Свято державне, сімейне чи релігійне завжди має особливе значення у житті людей. Свята, які мали місце у житті селян Наддніпрянщини у 1945-поч. 1950-х рр., організовувались та проводились в умовах післявоєнного часу, що було однією з їх особливостей. Складний матеріальний, економічний стан сільських родин позначався на підготовці, організації, проведенні сімейних і релігійних свят та участі селян у проведенні державних свят.

Духовне життя селян України довгий час не було предметом об'єктивних досліджень. Життя конкретної людини, її потреби, проблеми і радощі були ніщо у порівнянні із потребами і проблемами держави, а тому спеціально не досліджувалися. У культурному аспекті життя українського села радянські науковці досліджували пісенно-поетичну творчість селян. Зокрема, роботу клубних установ села розглянув А. І. Големба, який описував проведення у рамках державних розпоряджень сільських свят, концертів у сільських клубах [2]. Роботи В. А. Маланчук, В. Ю. Келембетова, О.Ф. Кувеньова присвячені характеристиці обрядів, свят, тому мають більшу етнографічну цінність [5, 6, 8]. На сьогоднішній день вивчення життя звичайних людей привертає все більшу увагу вчених. В. Ф. Лисак досліджує різноманітність селянських свят у 1950-1960-ті рр. та їх місце у селянських буднях [7]. Досліджуючи варіанти проведення селянами вільного часу В. Мічуда описує проведення державних і виробничих свят у українському селі [9]. Тож дослідники традиційно звертають увагу на офіційний бік святкування, залишаючи поза увагою місцеві, «людські», сімейні особливості та традиції. Метою статті поставлено заповнити існуючу прогалину і дослідити особливості проведення державних, релігійних, сімейних

свят у селянській родині Наддніпрянщини у післявоєнний час. Характеризуючи свята у повсякденні селян у 1945 - початку 1950 - х рр., насамперед слід звернути увагу на певні моменти. З метою подолання «релігійних пережитків» у щоденному житті людей відбувалося впровадження нових свят і обрядів. Одним з проявів нового у повсякденні були загальнодержавні свята, присвячені річницям революції, 1 Травня. Традиційно загальнодержавні свята у перші післявоєнні роки з більшим розмахом проводилися в селах районного значення та містах Наддніпрянщини. Державними та партійними органами влади проводилися святкові засідання, на які запрошували керівників колгоспів, а то й кращих колгоспників. Закінчувалися вони концертами, в яких брали участь школярі, учасники самодіяльних колективів. Крім цього, на центральній площі влаштовували трибуну. Звідти керівники партійних та державних органів влади вітали людей зі святом. Проводилися загальні демонстрації.

У селах районного підпорядкування, надто у тих, які були територіально далекими від районних та обласних центрів, державні свята відзначалися без будь-якої помпезності. З нагоди святкування скликалися колгоспні збори, які проходили у колгоспних клубах, хатах-читальнях, за їх відсутності – у різних колгоспних приміщеннях (на фермах, у стайнях), а то й просто неба. Більшість колгоспників приходили прямо з роботи, тому вигляд мали звичайний, буденний. Голова колгоспу у вітальному слові говорив про досягнення та проблеми колгоспу, про плани на майбутнє, зачитував газетні привітання від керівників партії та держави. З нагоди свята до колгоспу могли завітати авторитетні представники районного чи обласного рівня.

Наприклад, у 1945 р. у день річниці революції в селах Київської області (нині північні райони Черкаської області) проводилися урочисті збори, на які приїздили представники із районних чи обласних осередків партії [4, с. 91].

Засідання членів колгоспу з приводу певної святкової події складалися із виступів керівників різного рівня з привітаннями з нагоди свята, звітування досягнень держави, партії, села (колгоспу) та власне художньої частини. Аналогічно на офіційному рівні проводилися День Червоної армії, 8 Березня, 1 Травня.

Крім офіційної частини з нагоди свята, колгоспи практикували залучення селян до понаднормового виконання сільськогосподарських робіт, переказуючи зароблені у цей день кошти в фонд держави. Більше того, у голодні 1946-1947 рр. одним із заходів святкування колгоспами було залучення людей до вивезення хліба. Наприклад, у с. Михайлівка Перещепинського району Дніпропетровської області у день річниці революції під особисту відповідальність голів колгоспів та членів сільвиконкому у колгоспах організували Червоні обози для вивезення хліба у державу; для закінчення оранки, прибирання бадилля, конопель і підвезення кормів до ферм організували 100 % вихід колгоспників у поле [3, с. 14]. Таким чином, в умовах складного післявоєнного життя держава, як і завжди, залучала не матеріальні ресурси, а ідеологічні, що стало однією з причин зневіри селян у державній владі. Та вже на початок 1950-х рр. травневі, жовтневі свята все ширше відзначали мітингами, демонстраціями із залученням школи. Учні читали вірші, танцювали, у клубі ставили п'єси. Неодмінним елементом будь-якого свята були транспаранти, плакати, портрети провідних діячів партії та уряду. Після урочистої частини люди збиралися на центральній площі села, де лунали співи, музика, працював виїзний магазин.

Для селян свято було надзвичайною подією хоча б тому, що до сільського магазину, кооперації, лавки завозили різноманітний товар, якого в інші дні селяни не бачили. Це такі дефіцитні на селі товари, як мануфактура, кондитерські вироби тощо. Щоб не ускладнювати себе поїздками до міста, господині заздалегідь планували в обов'язковому порядку завітати до магазину. Тобто, багатьох цікавили не стільки заходи святкування, скільки можливість реалізувати свої потреби.

Відбувши урочисті заходи, поспілкувавшись із односельцями, люди обирали декілька варіантів проведення дня: домашня робота або подальше гуляння у колі друзів. Вибір був складним, так як саме в державні свята у колгоспників була можливість (хоч часткова) отримати вільний від колгоспної роботи час, розподіливши нагальну роботу на чергових. Тому найчастіше селяни виділяли час для домашньої роботи, а закінчивши її, надвечір приходили на подальше святкування. З нагоди свята у добру погоду навіть ходили до лісу чи до річки, де варили кашу, пекли картоплю, проводили різні ігри, співали народні пісні. «1-го Травня, 9-го Травня з самого ранку вже був піднесений настрій. Збиралися на мітинг... Йшли гуляти в ліс. Із собою брали у кого були музичні інструменти:

балалайка, гітара, бубон, гармошка, сопілка. Потім розходились по лісу: хто співав, хто розказував веселі оповіді, хто грав у карти. Ми, діти, теж танцювали і співали», - так святкували травневі свята жителі с. Олександрівка Долинського району Кіровоградської області [12]. Подібним чином організувалися свята в Акимівському районі Запорізької області, Петриківському районі Дніпропетровської області, Петрівському районі Кіровоградської області та інших селах Наддніпрянщини [17; 18; 21]. Багато селян, навіть викроївши вільну годину, не могли приєднатися до загальної гулянь через відсутність святкового або хоча б нормального (чистого, не залатаного) одягу. Особливо емоційно складно це переживала молодь.

Проте у сім'ях, де була обмежена кількість дієздатних членів сім'ї, був складний матеріальний стан, день після мітингу закінчувався інакше. Піднесений святковий настрій втрачався через усвідомлення безлічі обов'язків. Потрібно було переробити накопичені з дня у день домашні справи, тобто максимально використати відпочинок від колгоспної роботи на користь сім'ї. Або ж виходили працювати у поле, щоб довиконати план роботи. «Святкували обов'язково. Це мало більш моральне значення, ніж культурне, особливо День Перемоги. Дуже ніхто не відпочивав. А весь день працювали як не на полі, так в себе дома також було багато роботи», - таким згадує святковий день М. І. Ходачинська із с. Шевченківка Магдалинівського району Дніпропетровської області [27].

Поряд із державними значне місце у житті селян Наддніпрянщини відводилося народним та релігійним святкуванням. Серед них можна виділити Новий рік, який селяни святкували частіше у колективах та в клубах, школах. У той же час поступово впроваджувалася традиція відзначати Новий рік вдома, в родині. Для формування настрою селяни прикрашали вдома ялинку, особливо намагалися зробити у тих сім'ях, де були діти, які її чекали. Проте у післявоєнні роки привезти ялинку, особливо до степових сіл, було проблемою. Зайві витрати були не під силу сільським радам чи колгоспам, тим більше для кишені селянина. У багатьох хатах ялинку не ставили. У такому разі новорічне дерево заміняли гілки дерев, які прикрашали саморобними прикрасами [20; 23; 26]. Селянам були недоступні магазинні іграшкові прикраси, тому діти робили їх із підручних матеріалів, найчастіше із паперу. Також вішали яблука, бублики та ін. Як згадують респонденти, за своєї бідності святкували досить скромно. Виходячи із сімейних достатків формувалася святковий стіл. Часто він обмежувався простими стравами – картоплею, квашеною капустою [11].

Серед релігійних свят традиційно важливе значення для жителів села мали Різдво та Пасха. Для селянської родини Різдво мало більше значення, ніж Новий рік. Саме до цього свята родина із заздалегідь припасених та зекономлених харчів формувала святковий стіл. Поряд із жареними, вареними і печеними стравами із буряків, гарбузів, картоплею, пірижками, особливе місце займали м'ясні страви. Тому саме на цей час у родині намагалися загодувати і зарізати кабанчика чи курку. На столі

завжди були кутя, картопля, кисіль (молочний або фруктовий). Великі родини збиралися до батьківської хати, де відбувалася загальна вечерея [14].

Різдвяні свята особливо любили діти через різноманітні розваги. Ватаги ходили до знайомих та сусідів з колядками, щедрівками та посіванням. Але у бідні післявоєнні роки ці обряди мали й інше значення. Це була рідкісна можливість (багатством випадала раз у рік) з'їсти вдосталь доброї страви, а головне – цукерки. Під час колядувань, щедрувань господарі пригощали домашнім печивом з висівок та макухи, шматочками печеного гарбуза та печеного цукрового буряка, насінням, горіхами, льодяниками на паличці [15]. Іноді (як правило від найближчих людей) перепадала копійка. Якщо хазяїн мав смачні цукерки, відомості розповсюджувалися швидко, і двері від бажаючих заколядувати не закривалися, допоки не виколядують все [16]. Якщо на всю ватагу дітей перепадало декілька цукерок, їх ділили на всіх або давали найменшим [22; 24].

Значним святом на селі завжди вважалася Пасха. Посту перед Пасхою дотримувалися не всі селяни, частіше це були віруючі. У повсякденні, серед страв, які готували, сім'я і так більше вживала пісні страви: «А що ми їли? Картоплю і капусту, буряк. У нас піст був, хіба що крім Різдва, круглий рік» [16].

Формування святкового столу до цього свята було дійством, до якого була залучена вся родина від малого до великого. Разом і хату прибирали, і крашанки красили, і кулічі випікали та прикрашали [14; 15; 24]. На освячення кулічів, крашанок люди старшого покоління (саме вони дотримувалися обрядів) ходили до найближчої церкви. По можливості брали із собою дітей.

Селяни середнього та молодшого віку під впливом антирелігійної пропаганди мали змінене відношення до релігії. За традицією (тому що так робили батьки) вони могли одного разу на велике свято відвідати церкву чи дотриматися певних правил, наприклад, не працювати у цей день. «Дід та баба постійно ідуть до церкви у вихідні дні. Бросай роботу, брийся, мийся, з обіду нічого не роби, забирали в мене топор, молоток із рук забирали баба і дід, ненада нічого робить. А у великий празник – навіть не згадує про роботу», – згадує І. П. Волік із с. Скелька Запорізької області [13].

Проте певні релігійні традиції – не працювати у релігійне свято – певна частина селян використовувала на власний розсуд, нехтуючи трудовими обов'язками. На рівні держави релігійні свята не вважалися вихідними, але деякі селяни не виходили на роботу. Це було одним із зовнішніх проявів релігійності. Серед цієї категорії селян були не лише глибоко віруючі, але й такі, хто просто користувався нагодою уникнути роботи. Таких людей звинувачували у «дармоїдстві» та організації сабо-

тажу в колгоспах [1, 205]. Молоде покоління, яке вважалося не віруючими людьми, лояльно відносилося до релігійності своїх батьків. Подібне ставлення формувалося самим селянським життям. Сільська молодь виховувалася у повазі до старшого покоління. Тому траплялися випадки, коли внуки погоджувалися відвідати церкву або здійснити певний релігійний обряд. Наприклад, у селищі Бровари Київської області у 1948 р. по відношенню до записів реєстрації РАГСу церковні обряди склали: хрещень 53 %, шлюбів 41 %, захоронень 65 %. По с. Димер цієї ж області було проведено хрещень 57,8 %, шлюбів 26 % та захоронень 54 % [10, с. 9].

Особливе місце у селянському житті мало весілля. Воно, за рідкісним винятком, відзначалося чи не всім селом. Молоді ходили по селу у святковому вбранні та згукували гостей. Шлюб реєстрували у сільській раді. «Давали з колгоспу коні, розпишуть у сільській раді, а тоді на одній бричці молоді ідуть, а позаду багатство молодої везуть – скриню, щоб люди бачили чи багата молода» [19; 10, с. 19]. У день весілля сходилося багато людей, навіть ті, кого не звали. До столу вони не йшли (без запрошення хазяїв), але гуляли, танцювали разом з усіма. Діти любили приходити, щоб подивитися на весільне вбрання молодих. Столи на вулиці ставили, а як дощ – то в хаті. Столи, лави збирали по сусідах, так само як і посуд. Якщо гостей було більше, ніж столів, їх на частування запрошували почерзі: спочатку рідних, близьких, значимих для сім'ї (як, наприклад, начальство), а потім решту. Так і розставляли страви: більшу кількість та смачніші за перший раз (для важливіших гостей), потім – що залишилось [22].

Але не всі селяни могли відсвяткувати весілля. Головним чином на це впливав економічний стан людини та її родини. На бідних весіллях гуляли тільки найближчі родичі. Молоді, не маючи святкового вбрання, позичали його у близьких або брали у клубах. Наприклад, В. С. Терещенко женився у циганському костюмі, в якому виступав у сільському ансамблі [25]. Багато молодих сімей, які не мали змоги справити весілля, просто реєстрували свій шлюб у РАГСі [27].

Таким чином, у повсякденному післявоєнному житті селян Наддніпрянщини домінуючими залишалися свята, пов'язані з релігійною свідомістю і місцевими звичаями та традиціями. Село ще тільки пристосовувалося до нормальних умов життя, і тому мало якій селянській родині вдавалося відзначити свято із певним розмахом, віддачею.

З іншого боку, поступово в життя селян входили нові свята й обряди, як правило, створені на основі синтезу радянської обрядовості та традиційної народної культури. Можливості їх святкування для селянина часто залежали від його зайнятості, матеріальних статків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко Л. Стан релігійного населення Полтавщини у повоєнний період / Л. Бабенко // Краєзнавство. - № 1-4. - 2008. - С. 203-209.
2. Големба А. И. Концерты в клубе // А. И. Големба. - М., 1952. - 36 с.
3. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 1744. - Оп. 1. - Спр. 5.
4. Державний архів Черкаської області. Ф. р-1984. - Оп. 1. - Спр. 18.
5. Келембетов В. Ю. Побут і релігійні пережитки (етнографічно - соціологічне дослідження) / В. Ю. Келембетов - К., 1974. - 191 с.

6. Кувеньов О. Ф. Свята колгоспної України / О. Ф. Кувеньов - К., 1963. - 40 с.
7. Лисак В. Ф. Святокова буденність українських селян у 1950-1960 ті рр. / В. Ф. Лисак // Наукові записки. Серія: Історія. – Випуск XVII. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. – С. 61 – 65.
8. Маланчук В. А. Інтер'єр українського народного житла / В. А. Маланчук - К., 1973. - 46 с.
9. Мічуда В. Змістовне наповнення дозвілля сільського населення у повоєнні роки (1945 – 1955) / В. Мічуда // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 374 с.
10. ЦДАГОУ. - Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5928
11. Спогади Бабенко І. І., с. Йосипівка Петровського району Кіровоградської області
12. Спогади Буркацької Г. О., с. Олександрівка Долинського району Кіровоградської області.
13. Спогади Волік І. П., с. Скелька Василівського району Запорізької області
14. Спогади Ковальчук В. С., с. Надія Щорського району Дніпропетровської області
15. Спогади Колодій Л. Л., с. Гупалівка Магдалинівського району Дніпропетровської області
16. Спогади Коломойця М. О., с. Олександропіль Дніпропетровської області.
17. Спогади Копійки В. П., с. Петрово Петрівського району Кіровоградської області
18. Спогади Круть О. М., с. Шелюги Акимівського району Запорізької обл.
19. Спогади Льогкого М. Ф., с. Чернеччина Магдалинівського району Дніпропетровської області
20. Спогади Маловік Л. П., хутір Орловський Юр'івського району Дніпропетровської області
21. Спогади Пікуш Л. Ф., с. Лобойківка Петриківського району Дніпропетровської області
22. Спогади Проквас Є. Т., с. Голоківка Олександрійського району Кіровоградської обл.
23. Спогади Рибаченко М. Я., с. Велика Знам'янка Верхньохортицького району Запорізької області
24. Спогади Рябець Є. П., с. Гребені Кагарлицького (тоді – Ржищівського) району Київської обл.
25. Спогади Терещенко В. С., с. Обознівка Лубенського району Полтавської області.
26. Спогади Удовенко В. І., с. Новомихайлівка Чернігівського району Запорізької області
27. Спогади Ходачинської М. І., с. Шевченківка Магдалинівського району Дніпропетровської області
28. Спогади Ярошенко А. М., с. Кам'януватка Синельниківського району Дніпропетровської області.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2013